

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БИЗНЕС УНИВЕРСИТЕТІ

# “Қабілет адамның дара психологиялық ерекшелігі ретінде”



Орындаған: *Утегалиева Г. А*

*ПСИХОЛОГИЯ 19.629*

Тексерген: *Есимгалиева Т. М*

- **МАҚСАТЫ:** ҚАБІЛЕТ ҰҒЫМЫНА ТҮСІНІКТЕМЕ. ҚАБІЛЕТ АДАМНЫҢ ЖЕКЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ РЕТІНДЕГІ КӨРІНІСІ.

- **МІНДЕТТЕРІ:**

1. ҚАБІЛЕТ ТҰРҒЫСЫНДА АНЫҚТАМА БЕРУ
2. ПСИХОЛОГ-ҒАЛЫМДАРДЫҢ ТЕОРИЯЛАРЫНА ТҮСІНІК БЕРУ
3. ҚАБІЛЕТТІҢ АДАМ ӨМІРІНДЕ АЛАТЫН ОРЫНЫ



# ЖОСПАР:

## I. КІРІСПЕ

## II. НЕГІЗГІ БӨЛІМ

1.1 Қабілет ұғымына алғашқы түсініктемелер

1.2 ХІХ-ХХ ғғ. ғалымдарының қабілет ұғымына қатысты теориялары

1.3 Б. М. Теплов теориясы

1.4 И. П. Павлов зерттеулері

1.5 Тұлғаны тәрбиелеу мәселелері

## III. ҚОРЫТЫНДЫ

## IV. ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР



# КІРІСПЕ

- Қазіргі жаһандану заманында адамзат алдында бұрын болмаған жаңа әлеуметтік мәселе қойылып отыр. Ол – әлемдік бәсекеге төтеп бере алатындай еңбек ету, бәсекеге қабілетті өмір сүру, бәсекелестікте ұтылмайтындай іскер маман болу. Мұны нарықтық экономиканың құралы деп түсінуіміз керек. Қоғамымыздың қарыштап даму кезеңінде адамның жай қабілеттілігі мен біліктілігі әлемдік бәсекелестік жарыста озып шығу үшін жеткіліксіз болып отырғаны белгілі.
- Қабілеттілік туралы мәселе – ең күрделі проблеманың бірі. Оның сипаты мен заңдылықтарын, түрлері мен жетілдіру жолдарын, адамның іс-әрекетімен және мақсат-мұраттарымен байланысты зерттеумен ұзақ жылдар бойы философтар, экономистер, психологтар, педагогтар шұғылданып келді. Алайда, қабілет мәселесі әлі де ғалымдардың күнделікті тақырыптарынан түспейтін, зерттеулерді-ізденісті қажет ететін өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл мәселенің түп тамыры ғасырлар тереңінде жатқаны да белгілі.



# НЕГІЗГІ БӨЛІМ

- **Қабілеттілік** – жеке адам туралы ілімнің құрамды бір бөлігі болып табылады. «Қабілеттілік» ұғымын ғылымға алғаш рет Платон енгізген әрі көптеген ғалымдар оның пікіріне сүйенеді. Яғни, қабілеттіліктің пайда болуы тұқымқуалаушылықтан болады. Ал оқыту және тәрбиелеу олардың ары қарай даму үрдісін жылдамдатады. Оған дәлел ретінде, ұлы танымал адамдарды мысал етті (Моцарт, Раффель т.б). Платонның ойынша, адамдар өздерінің қабілеттеріне қарай әртүрлі болады, біреулері басқару үшін, біреулері бағыну үшін дүниеге келеді. Дегенмен, бұл ойларды теріске шығарушылар да болды.
- Адамдар ақыл-ойының әртүрлі дәрежеде болу себебі оларды тәрбиелеудегі айырмашылықтарға байланысты (Гельвеций), әрбір адамның белгілі бір қабілеттілікпен туатындығы (Дидро) туралы алғашқы ой-пікірлер қабілеттіліктің психологиялық функциясын аша түсті.



Қабілеттілік туралы ой-пікірлерді дамытудың маңызды кезеңі бұл испан дәрігері Хуан Уартенің есімімен тығыз байланысты. Ол өзінің «Examen de ingenious paralassciencias» (1575 ж.) атты кітабында әр адамның іс-әрекеті жоғары қабілеттілік дәрежеде болу үшін Хуан Уарте: ағаш ұстасы – егіншілікпен, тоқымашы – сәулеткерлікпен, заң қызметкері – дәрігерлікпен, дәрігер – адвокаттықпен айналыспасын, әркім табиғат берген қабілетіне лайықты кәсіппен немесе өнермен айналысатын болсын деген шарттың орындалу керектігін ұсынған [1]



Чех педагогы, гуманист Я.А. Коменский «Ұлы дидактикасында» (1632) қабілеттілікті дамытатын таным процесінің рөлі анықталды.

Ағылшын философы Фрэнсис Бэкон табиғи дарындылықты мойындап, қабілеттілікті дамытуда тәрбиенің маңызды рөл атқаратынын айтқан. Ал Томас Гоббс қабілеттіліктердің түрлерін бөліп көрсетіп, қабілеттілік қатынасында табиғат адамдарды тең жаратты деген.



# 1.2 XIX-XX ғғ. ғалымдардың қабілет ұғымына қатысты теориялары

- XIX ғасырдың екінші жартысында қабілеттілікті зерттеудің жаңа кезеңі басталды, психологиялық тестілеу, онымен бірге ғылымның жаңа бағыты ретінде даралық ерекшеліктердің психологиясы (дифференциалды психология) пайда болды. Бұл мәселемен Францияда өзінің қызметкерлерімен бірге А. Бине, АҚШ-та Д. Кеттел мен С. Холл, Германияда – В. Штерн мен Э. Крепелин айналысты.
- XX ғасырдың басында француз психологы А. Бине ақыл-ойдың даму деңгейін анықтау тәсілдерін жасаған. Кейінірек, неміс психологы В. Штерн интеллектің жеке деңгейін сипаттау үшін «интеллектуалдық коэффициентін» есептеп шығаруды ұсынды, әрі ақыл-ой қабілеттілігіне мынадай анықтама берді: «Ақыл-ой қабілеттілігі – өз ойын саналы түрде жаңа талаптарға қарай бағыттайтын, жаңа міндеттер мен өмір жағдайына бейімдейтін жалпы ақыл-ой қабілеттілігі»[4].



Қабілеттіліктің дамуына әлеуметтік жағдай көп әсерін тигізді. Осы тұрғыдан психолог – профессор А.Н. Леонтьевтің «адамның өзіндік қабілеттілігі» деген теориясының мәні зор болды. А.Н. Леонтьев адам миында болатын процестің механизмін зерттей келе өзінің ұсынған бұл теориялық болжамын дәлелдеді. Ол арнаулы жаттығулар жүйесін қолдану арқылы музыкалық түйсігі нашар балалардың музыкалық қабілеттерін қалыптастырды.

Психологиялық теория тұрғысынан адам тұлға болып туылмайды, оның тұлғалық қасиеті іс-әрекет негізінде дамытылады. Адамның тұлғалық қасиеттері оның творчестволық қабілетімен, яғни потенциалдық мүмкіндігімен анықталады.

Сондықтан, адам ресурсын, оның тұлғалық сапасын, творчестволық қабілеттіліктерін зерттепзерделеумен психология мен педагогика, философия мен әлеуметтану, экономика мен эстетика, құқық пен тарих сияқты көптеген ғылымдар айналысып келеді.





## 1.3 Б. М. Теплов теориясы

- Кеңес психологтары Б.М. Теплов, Б.Г. Ананьев, Л.С. Выготский, Л.И. Кузмина еңбектеріндегі психологиялық тұжырымдары дарындылыққа интегралдық жеке тәрбие ретінде жүйелі көзқарас тууына негіз болды, адам қабілеттілігінің құрылымдық бөліктерін анықтауға мүмкіндік берді.
- Қабілет мәселесіне терең талдау жасаған Б.М. Тепловтың пікірінше, қабілетті дамытпау, көрсете білмеу, біртіндеп айырылу дегенді көрсетеді.



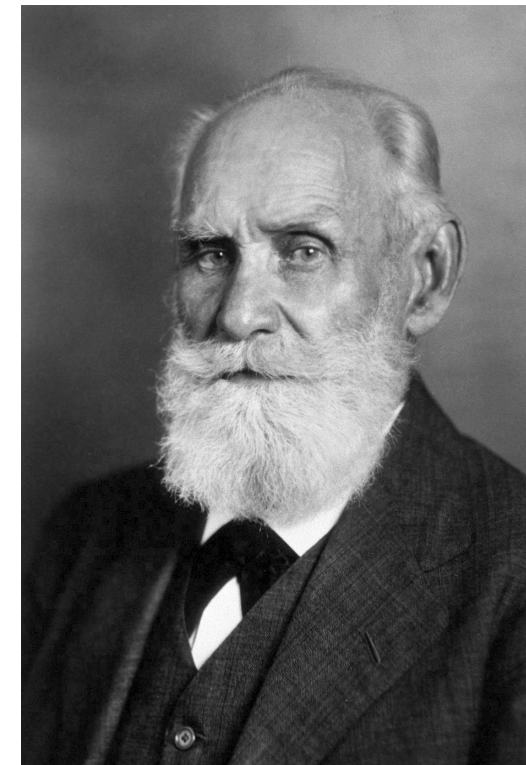
Ол эмпирикалық қабілеттіліктердің үш сипатын ұсынды:

- 1) қабілеттіліктер – бұл бір адамды басқадан айрықшалайтын жеке психологиялық ерекшеліктері;
- 2) бір немесе бірнеше іс-әрекеттердің жетістікті орындалуына қатысы бар ғана ерекшеліктер;
- 3) білім мен біліктілікті меңгерудің жеңіл әрі жылдам болуының шарты бола тұрса да, қабілеттіліктер білімге, біліктілікке және іскерлікке теңелмейді. Әрине, іс-әрекеттің табысты болуын мотивтер де, тұлғалық ерекшеліктер де ықпалын тигізеді. Мотивтердің жоғары болуы және еңбексүйгіштік сияқты тұлғалық ерекшеліктер де жетістікке жетуді жоғарылатады. Б.М. Тепловтың іс-әрекетті меңгерудің жеңілділігі мен жылдамдылығына іс-әрекеттегі жетістікпен бірге қабілеттілік те негіз болады және бұл үйрену жылдамдығы мотивтерге тәуелді болуы мүмкін, бірақ үйрену барысындағы жеңілдік сезімі (басқаша айтқанда, «субъективті баға беру», қиыншылықтарды бастан кешіру) ынталандыру мотивіне кері қатынаста болуы әбден мүмкін деген анықтаманың жағдайын өзгертеді.



## 1.4 И. П. Павлов зерттеулері

- И.П. Павлов адам қабілетінің әртүрлі болуын сигнал жүйелерінің өзіндік ерекшеліктерімен түсіндіреді. Мұны қандай да бір іс-әрекетпен айналысқанда көріп байқауға болады. Сигнал жүйелерінің арақатынасының ерекшеліктеріне орай И.П. Павлов адамның жоғарғы жүйке жүйесінің үш түрін келтіреді. Олар көркем, ойлағыштық және орта түр болып бөлінеді. Бірінші түріне жататындар әсершіл, қызу қанды, ашық, ақ жарқын болып келсе, көргені мен естігенін ой елегінен өткізіп, талдағанды, саралағанды жақсы көреді, ал үшіншілері талантты, дарынды жандарды қамтиды. Адамның қай түріне жататындығына қарай оның қабілетін байқауға болады. Яғни, мүлде қабілетсіз адам болмайды, тек ол біреуде күштірек болса, біреуде шамалы болуы мүмкін.



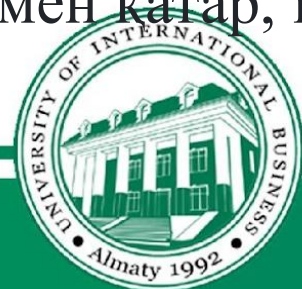
Қабілеттілік үнемі жетілдіруді, дамытуды қажет етеді. Оны дамыту ұдайы ізденуге, жаттығуға, үздіксіз өздігінен оқуға байланысты. Мәселен, ертедегі Грецияның әйгілі тапқыр шешені Демосфен ерекше ойланып жаттығу мен тынбай тілін сындырып сөйлеп дағдыланудың нәтижесінде өзінің кекештік кемістігін жойып, шебер сөйлейтіндей шешендік қабілетін жетілдірген. Орыс ғалымы Е.К. Гусева оқуды 40 жасынан бастап, 73 жасында ғылым докторы болған. Құлағы көрмейтін, көзі көрмейтін, сөйлей алмайтын мылқау кемістіктеріне қарамастан И. О. Скороходова барынша үзбей жаттығудың нәтижесінде көптеген ғылыми және әдеби еңбектер жазып, ғылым докторы дәрежесіне жеткен.

Сонымен қатар, жоғары қабілеттілікті Шоқан Уәлихановтың өмірінен аңғаруға болады. Ол бірқатар Еуропа және шығыс тілдерін меңгерген, этнограф, ботаник, социолог, тарихшы, саяхатшы және әскери мамандықтарды меңгерген [7].



# 1.5 Тұлғаны тәрбиелеу мәселелері

- Тұлғаны тәрбиелеу туралы психологиялық педагогикалық зерттеулер негізінде тұлғалық қасиеттерді қалыптастыру үрдісін басқаруға мүмкіндік туғызады. Психологтар зерттеулерінің нәтижесінде, тұлғаны қалыптастыру спираль және баспалдақты түрде үзілісті (сапалық) әрі үздіксіз (сандық) күрделі үрдіс ретінде өтілетіні айқындалған.
- Тұлғаның өздігінен дамуы интериоризация (сыртқы әсерлердің ішкі ақыл-ой әрекетіне біртебірте түрленуі) және экстериоризация (ішкі әрекеттің сыртқы операцияға өтуі) үрдісі арқылы жүзеге асырылады. Адам өмірінің іс-әрекеттік мәні жайлы психологиялық теориялық қағидаға сүйеніп тұлғаны тәрбиелеудің әдіснамалық негіздерін айқындауға болады. Нақтырақ айтатын болсақ, тұлға ретінде адамның рухани дүниесінің байлығы, оның тәжірибелік іс-әрекетінің және қоғамдық қатынастарының мазмұны мен көлемі бойынша анықталады. Мұндай тұлғалық қабілеттілік адамның мұқтаждығын өтеуге байланысты дамытылады. Сонымен қатар, іс-әрекет ету нәтижесінде адамның психикасы да қалыптасады.



С.Л. Рубинштейн мен А.Н. Леонтьевтің зерттеулерінің негізінде жалпы психологиялық ісәрекет теориясы жасалынды. Оның негізінде ісәрекеттің құрылымы (мақсат > мотив > тәсіл > нәтиже >), іс-әрекетті қалыптастырудың алғышарттары (қоғамдық ортамен қатынасы, мұқтаждықты өтеуі) анықталды [8].

Б.Г. Ананьев еңбектерінде қабілет және дарындылық жеке адамның мінезімен, темпераментімен, өмірлік бағыттылығымен және жеке даралық психикалық дамуымен жеке адамның жалпы құрылымының қандай да бір бөлігі ретінде қарастырылды [9].

В.А. Крутецкий өзінің көрсеткен классификациясында: икемділік, тез байқағыштық, еске сақтау, терең ойлау қабілеті бар, оның келешекте мамандық таңдауына көп көмектесетінін айтқан. Сонымен бірге, В.А. Крутецкий өзінің математикалық қабілеттілік құрылымын зерттеген еңбегінде, егер қабілеттіліктер деген ұғымды жеке психикалық қасиеттер деп түсінсек, онда дарындылық дегенді адамның ерекше қабілеттіліктерінің жиынтығының бірлігі деуге болады деп тұжырымдайды [13].



Қабілет адамның әрекеттің бір түрімен айналысуға мүмкіндік беретін бейімділікте байқалады. Бейімділік пен қабілеттілік бір-бірімен тығыз байланыстағы туыс ұғымдар. Себебі, адамның бір нәрсеге қабілеттілігі оның бір нәрсеге бейімділігіне орай қалыптасады. Яғни адамның белгілі бір әрекетпен айналысуға деген құлшынысы оянып келе жатқан қабілеттің алғашқы белгісі [12]. Н.С. Лейтес дарынды балаларды зерттей келе, олар еңбекке тартымдылығымен өзгешеленетін және «еңбекпен қанағаттануды» сезінетін нағыз кішкентай еңбекқорлар болып табылады, деп көрсетеді. Бұл тұжырым маңызды ереже жасауға итермелейді. Еңбекке бейімділік дарындылықтың көрінуі ретінде болады [10]. С.А. Изюмова мнемикалық қабілеттерді және оның табиғи алғы шарттарын комплексті зерттеу және оның оқу әрекетіндегі нәтижелілігімен салыстыру мәселесін көрсетті. Американдық ғалым Блум әйгілі адамдарға зерттеу тәжірибесін жүргізіп, оның нәтиже көрсеткішінен, осы адамдардың қабілеттерінің толық дамуының тәрбиелік және білімділік әдістерінің моделін ұсынды. Блумның айтуынша, қабілеттің ерте дамыған түрлері, егер белсенділік және арнайы оқыту әдістері болмаса, ол ары қарай дамымағандықтан күйреуге ұшырайды. Сонымен, ерте заманнан осы заманға дейінгі қабілеттіліктерді психологиялық зерттеулердің тарихи дамуын талдау арқылы психологиядағы қабілет теориясына қатысты бірнеше көзқарасты атап айтуымызға болады.



# ҚОРЫТЫНДЫ

- Қабілет — тұлғанын қызмет түрлерін атқару тәсілдерін жетік меңгеруінен көрініс табатын, оларды игеру мүмкіндігін шарттастыратын, жемісті нәтижеге қол жеткізу мүмкіндіктерін көрсететін дара - психологиялық ерекшеліг
- Адамның қабілеті оның іс-әрекетінің белгілі бір түрін орындай алу мүмкіндіктері. Мұндай мүмкіндіктер іс-әрекеттерді меңгеруде табысқа, еңбекте жоғары көрсеткішке жеткізеді. Қабілетті адамның жетістігі оның жүйкелік психикалық қасиеттері кешенінің іс-әрекет талаптарымен сәйкес келуінің нәтижесі болып табылады. Психологияда бағыт-бағдарға, мамандық ерекшеліктеріне қарай қабілет арнаулы және жалпы болып бөлінеді.





# ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жақыпов С.М. Жалпы психология негіздері: Дәрістер курсы: (Жоғары оқу орнында оқитын 050503 психология мамандығының студенттеріне, магистранттарға, ізденушілер мен оқытушыларға арналған). – Алматы: ҚазҰУ, 2008. – 160 с.
2. Құдайқұлов С.М., Құдайқұлов М.Ә. Творчестволық және бәсекелестік қабілеттілік. – Алматы, Школа XXI века, 2006. – 82 с.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. –СПб.: Питер, 2000. -720 с.
4. Изюмова С.А. К проблеме природы способностей: задатки мнемических способностей у школьников литературного и математического классов Текст. // Психологический журнал. – 1995. – Т.16. – №6. – С. 55-71.
5. <https://articlekz.com/kk/article/17550>
6. <https://malimeter.kz/kabiletti-kalyptastyru-zholdary/>



**НАЗАРЛАРЫҢЫЗҒА РАХМЕТ!!!**

